

Lišajníky a machorasty v rukopisoch Gustáva Maurícia Reussa

Lichens and bryophytes in Gustáv Maurícius Reuss' manuscripts

ANNA GUTTOVÁ

Botanický ústav SAV, Dúbravská cesta 14, 845 23 Bratislava 4

Two manuscripts on flora of the vicinity of the town Revúca by devoted Slovak polymath Gustáv Maurícius Reuss (1818–1861) are presented and evaluated from lichenological and bryological viewpoint. They comprise 17 lichens, 3 of which are currently red-listed: *Anaptychia ciliaris* (CR), *Evernia prunastri* (EN), *Brodoa atrofusca* (VU). 2 unique vernacular names for *Cetraria islandica* are commented. 39 mosses and 7 liverworts are mentioned, 3 of which are currently vulnerable: *Acaulon muticum*, *Antrichium curtispindula*, *Eurhynchium praelongum*. Questionable identity of taxa of either groups is pointed at, since original herbarium material is not available.

Slovenská lichenologická a bryologická bibliografia (Pišút et al. 1996, Lackovičová 2003, Kubinská & Janovicová 1996) predstavuje súborné súpisy literárnych prameňov k týmto disciplinám od ich počiatkov na našom území. Je pochopiteľné, že medzi menami „obligátnych“ lichenológov a bryológov sa v nej stretávame i s mykológmi či fanerogamológmi (Brancsik, Endlicher, Hazslinsky, Holuby, Kmeť, Lumnitzer), ktorí prispeli k rozšíreniu našich znalostí o lišajníkoch a machorastoch. Nefiguruje tu však meno polyhistora Gustáva M. Reussa, botanickej verejnosti známeho najmä vďaka dielu „*Května Slovenska čili opis všech jevnosnubných na Slovensku divorastaucích a mnohých zahradních zrostlin podle soustavy De Candolle-ovy*“ (1853). Napriek tomu špecialistu či už na lišajníky alebo machorasty poteší, že si ich pri svojich exkurziách do okolia Revúcej všímal. A čo je cenné, i keď len v rukopisoch, podal o nich stručné správy. Nasledujúce riadky ich predstavujú širšej botanickej verejnosti spolu s aktuálnym komentárom.

Poznámka: Originálne znenie textu uvádzam tučným písmom, prípadne doplnený uvodzovkami. Latinský názov v zátvorke za znamienkom „=“ je súčasný platný názov lišajníka či machorastu (cf. Pišút et al. 1998, Kubinská & Janovicová 1998). Otáznikom sú označené mená druhov, ktorých nomenklatúru nie je možné zjednotiť so súčasne používanou bez konfrontácie s herbárovým materiálom. IUCN kategórie ohrozenosti jednotlivých druhov v častiach Prínos rukopisov pre lichenológiu a bryológiu uvádzam v zátvorke za druhom podľa prameňov Pišút et al. (2001) a Kubinská et al. (2001).

Z 25 známých Reussových rukopisov (cf. Kochjarová & Kliment 2002) som mala na podnet J. Kochjarovej možnosť preštudovať dva: *Opis městečka Velká Řevúca zvaného I^ú a II^ú díl. 1853 a 1854, V. Řevúca* (Reuss 1853–1854), ten už dávnejšie po botanickej stránke rozobral Magic (1972) a *Opis Gemerské stolici v pořáhu zeměvědeckém a zrostlinopisném se zeměvidem sepsal Dr. G. Reusz v Revauci 1855* (Reuss 1855) [poznámky o charakteristike cf. Kliment 1990, Kochjarová & Kliment l.c.].

1. „Opis městečka Velká Řevúca...”

Ako už naznačili iné práce hodnotiace tento rukopis (Blanár & Mihál 2002, Kochjarová & Kliment l.c.), z okolia Revúcej Reuss vymenúva na deviatej strane niekoľko druhov lišajníkov a machorastov. Prvý odsek je úvodom:

„Dosud sem jen o jevnosnubných rokoval, nyní nasledují i Tajnosnubné zrostliny. Nemožno mi bylo je pod 2 lety, která v Revúci co lekár trávím, úplně vyhledati. Co sem dosud sesbirati mohel, to vděčně naznačím:”

V druhom odseku nasleduje zmes paprad'orastov s nasledujúcimi machorastami: *Marchantia polymorpha*, *Madotheca platyphylla* (= *Porella platyphylla*), *Frullania Tamarisci* (= *F. tamarisci*), *Plagiochila asplenioides*, *Metzgeria furcata*. Odsek končí zmienkou o lišajníku *Peltigera canina*.

Tretí odsek je venovaný výsostne machom: **„Mochy sem dosud nasledující přezřel: *Funaria hygrometrica*, *Weisia viridula* (= *Weissia controversa*); *Anomodon viticulosus*; *Grimmia pulvinata*, *Schistidium apocarpum*; *Bartramia crispa* (= *Bartramia pomiformis*) a *pomiformis*; *Polytrichum juniperinum*, *urnigerum* (= *Pogonatum urnigerum*), *aloides* (= *Pogonatum aloides*), *commune*; *Catharinea undulata* (= *Atrichum undulatum*); *Hypnum velutinum* (= *Brachythecium velutinum*) *serpens* (= *Amblystegium serpens*), *cupressiforme*, *lutescens* (= *Homalothecium lutescens*), *tamariscinum* (*Thuidium tamariscinum*), *squarrosum* (= *Rhytidiadelphus squarrosus*), *denticulatum* (= *Plagiothecium denticulatum*) *recognitum* (= *Thuidium recognitum*), a *riparium* (= *Amblystegium riparium*); *Dicranum heteromallum* (= *Dicranella heteromalla*); *Leskea polyantha* (= *Pylaisia polyantha*); *Barbula muralis* (= *Tortula muralis*) a *subulata*; *Bryum caespiticium*.**

Zatím: *Cladonia gracilis*, *pyxidata*, *rangiferina*, *muscorum* (ego). Nasledujúci odsek je venovaný hubám (cf. Blanár & Mihál 2002). Po ňom nasledujú lišajníky:

Naposledy: *Evernia prunastri*; *Parmelia ceratophylla* (= *Brodoa atrofusca*), *stellaris* (= *Physcia adscendens*), *parietina* (= *Xanthoria parietina*), *pulverulenta* (= *Physconia distorta*), *saxatilis*, *olivacea* (= *Parmelia glabra*), *obscura* (= *Phaeophyscia orbicularis*); *Hagenia ciliaris* (= *Anaptychia ciliaris*); *Cetraria islandica* (Hranica, Strieborný moch); *Usnea barbata*; *Bryopogon jubatus* (*Bryoria* sp.) co brada ze starých jedlin visí.

Ještě mnohé jiné, zvláště huby se vyznačují. To však budaucnosti ponechávám. Jména slovanská botanická se proto podati nemohly, že část tato zvláštní vypracování potřebuje.”

2. „Opis Gemerské stolici...”

V části „2.) Výšiny mezi Rimavou a Muráňským údolím” menuje, lokalizuje a bližšie charakterizuje štyri miesta/lokality [1.) Djelik, 2.) Korimovo, 3.) Ztracená a 4.) Holcková, Trst'je a hřeben Šartaz ?]. Najpodrobnejšie opisuje posledné z nich, kde udáva i lišajník pľuzgierku islandskú (*Cetraria islandica*):

4.) Holcková, Trst'je a hřeben Šartaz řečený představují výšiny vysokého od severu na jih se tahnaucích, a dle Rimavy pokračujících. Představují hole, na vrcholích lysé a pastvinaté. Mnoho tu Hranici (*Cetraria islandica*) a velkých Tětrovou nalezneš. Nejvyšší v tomto okolí, zimné, holní a všudy bučinaté, avšak už teď z většiny spustošené.

Na nasledujúcej strane rukopisu, v části „3.) Výšiny mezi Muráňským a Štitnickým údolím” opět opisuje vybrané lokality, medzi nimi na prvom mieste vrch Kohút, odkiaľ opět spomína pľuzgierku islandskú:

1.) Kohút nad mořem 4481' (= viedenských stôp) vysoký, z jehož vrchola spatříš vzdálený Vacovský vrch, Tokajský vrch, Tatry, hřebene hól Liptovských, Vjepor a jiné. On představuje zvláště od jihu homolu u vrchola lysau, na severu ale hřebenem s jinými jemu podobnými holami: Homolou atd spojený, a všudy u vrchu černau horau, jen u spodku bučinou porostěný. Lysina jest čirá hranice (*Cetr. island.*).

Na ďalších stranách obsiahleho (vyše stostranového) rukopisu podáva nekomentovaný výpočet "tajnosnubných" rastlín zoradených v stĺpci pod sebou (vrátane húb a papraďorastov) všeobecne z Gemerskej stolice, z ktorého sú odcitované nasledovné machorasty a lišajníky:

„Z Tajnosnubných velice malo jest prohlidano, mezitim co vím, to podávám:

Marchantia polymorpha; *Jungermannia complanata* (= *Radula complanata*), *barbata* (= *Barbilophozia barbata*); *Madotheca platyphylla* (= *Porella platyphylla*); *Frullania tamarisci*; *Plagiochila asplenioides*; *Metzgeria furcata*; *Peltigera canina*; *Phascum acaulon* (= *Acaulon muticum*); *Pottia truncata*; *Funaria hygrometrica*; *Weissia viridula* (= *W. controversa*); *Anomodon viticulosus*; *Grimmia pulvinata*; *Schistidium apocarpum*; *Bartramia crispa* (= *Bartramia pomiformis*), *pomiformis*; *Polytrichum juniperinum*, *urnigerum* (= *Pogonatum urnigerum*), *aloides* (= *Pogonatum aloides*), *commune*; *Catharinea undulata* (= *Atrichum undulatum*); *Hypnum velutinum* (= *Brachythecium velutinum*), *scoparium* (= *Dicranum scoparium*), *cupressiforme*, *lutescens* (= *Homalothecium lutescens*), *tamariscinum* (= *Thuidium tamariscinum*), *squarrosum* (= *Rhytidiadelphus squarrosus*), *denticulatum* (= *Plagiothecium denticulatum*), *recognitum* (= *Thuidium recognitum*), *palustre* (= *Hygrohypnum luridum*), *riparium* (= *Amblystegium*

riparium), *curvatum*, *aduncum* (= *Drepanocladus aduncus*), *triquetrum* (= *Rhytidiadelphus triquetrus*), *sciuroides* (= *Leucodon sciuroides*), *curtipendulum* (= *Antrichia curtipendula*), *nitens* (= *Tomenthypnum nitens*), *praelongum* (= *Eurhynchium praelongum*), *murale* (= *Rhynchostegium murale*), *myosuroides* (= *Isothecium myosuroides*); *Dicranum heteromallum* (= *Dicranella heteromalla*), *undulatum* (= *Dicranum polysetum*); *Leskea polyantha* (= *Pylaisia polyantha*), *subtilis* (= *Amblystegium subtile*), *nitens* (= ?), *paludosa* (= *Leskea polycarpa*); *Barbula muralis* (= *Tortula muralis*), *subulata* (= *Tortula subulata*), *rigida* (= *Aloina rigida*); *Fissidens semicompletus* (= ?); *Isothecium myurum* (= *Isothecium myosuroides*), *Tortula subulata*, *Bryum caespiticium*, *striatum* (= *Orthotrichum striatum*), *argenteum*, *rurale* (= *Tortula ruralis*), *truncatulum* (= *Pottia truncata*), *capillare*, *affine* (= *Bryum creberrimum*); *Cladonia gracilis*, *pyxidata*, *rangiferina*; *Evernia prunastri*; *Parmelia ceratophylla* (= *Brodoa atrofusca*), *stellaris* (= *Physcia adscendens*), *parietina* (= *Xanthoria parietina*), *pulverulenta* (= *Physconia distorta*), *saxatilis*, *olivacea* (= *Parmelia glabra*), *obscura* (= *Phaeophyscia orbicularis*); *Hagenia ciliaris* (= *Anaptychia ciliaris*); *Cetraria islandica*; *Usnea barbata*; *Bryopogon jubatus* (= *Bryoria* sp.) ”.

Výpočet uzatvára komentárom: „Počet tedy všech dosud jen povrchně přehliďnutých a nalezených, jak Javno- tak i Tajnosubných už vyše 1130 výrodků obnáší, ačprávé při malém šetření a hledání, ovšem se značný ještě poskytne počet zrostlin. ”

Zhodnotenie lichenologických informácií

Oba rukopisy prinášajú viac-menej zhodnú informáciu o 17 lišajníkoch v okolí Revúcej: *Anaptychia ciliaris*, *Brodoa atrofusca*, *Bryoria* sp., *Cetraria islandica*, *Cladonia gracilis*, „*C. muscorum*”, *C. pyxidata*, *C. rangiferina*, *Evernia prunastri*, *Parmelia saxatilis*, *P. glabra*, *Peltigera canina*, *Phaeophyscia orbicularis*, *Physcia adscendens*, *Physconia distorta*, *Usnea barbata* a *Xanthoria parietina*. Dopĺňajú tak nie početné lichenologické práce vzťahujúce sa k tomuto územiu (cf. Turis 1999, Kochjarová & Uhrin 2002). Medzi nimi sú v celoslovenskom meradle bežnejšie, obligátne epifytické druhy (*Parmelia saxatilis*, *Phaeophyscia orbicularis*, *Physcia adscendens*, *Physconia distorta*, *Xanthoria parietina*), vzácnejšie epifyty – *Anaptychia ciliaris* (CR), *Evernia prunastri* (EN), *Usnea barbata*, dutohlávky rastúce na zemi, medzi machmi, v skalných štrbinách a podobne – *Cladonia gracilis*, *C. pyxidata*, *C. rangiferina*. Ťažko identifikovateľným menom je Reussova „*Cladonia muscorum*”. V rukopise za ňou v zátvorke uvádza skratku (ego), čím zvykol Reuss vo svojich prácach označovať vlastné pozorovania, zbery, mená. Mohlo ísť o epibryofilný druh *Diploschistes muscorum* či „*thallus verticalis*” dutohlávky, ktorá nevytvorila podéciá. Uviest’ túto informáciu na pravú mieru však nemožno, nakoľko sa Reussov herbár podľa dostupných informácií nezachoval (cf. Kochjarová & Kliment l.c.). Revidovať herbárové doklady by bolo na mieste i v

prípade skalného druhu *Brodoa atrofusca* (VU), ktorý možno zameniť s častejšie sa vyskytujúcim druhom *Brodoa intestiniformis*. Spoľahlivo sa nemožno vyjadriť ani k menu *Bryopogon jubatus*, preto uvádzam len rodové meno *Bryoria* sp.

Nepochybnou zaujímavosťou lichenologickej časti sú Reussove mená pre zraniteľný a zákonom chránený druh pľuzgierka islandská (*Cetraria islandica*). Používa dve – Hranica (prípadne hranica) a Strieborný moch. Ľudovému menu tohto druhu sa podrobnejšie venoval Pišút (1991), no v zozname mien (puklerka, puklierka, pluczник, Holni Pluszivnik, skálni placzovnik, plúčnik, plúčovník, islandský lišajník) ani jedno z nich nefiguruje. Ani v susednej Českej republike nie je vedomosť o používaní podobných názvov pre pľuzgierku islandskú (J. Liška, písomná informácia). Ani Pišút et al. (1983) sa vo svojej práci k národnej nomenklatúre lišajníkov o podobnom mene nezmieňujú. V každom prípade sú to mená vystihujúce do istej miery ekologické nároky druhu (Hranica = masovejší výskyt na hranici lesa) či jeho vzhľad. Reuss tu možno uplatnil svoj prístup „**buď prostonárodná slovenská, poľská a ruská vložití buďto opravití, aneb právě jména nemající jménem opatřiti**” (Reuss 1853). Vítanou by bola konfrontácia s jeho nezvestným rukopisom „*Názvoslovie zrostlín tajnosnubných, s pripojeným opisom mnohých sem patriacich*” (cf. Kochjarová & Kliment l.c.).

Zhodnotenie bryologických informácií

V oboch rukopisoch poukázal Reuss na výskyt 7 pečeňoviek a 39 machov v okolí Revúcej, rovnako ako v prípade lišajníkov, bez informácie o bližšej lokalizácii či substráte. Ide o nasledovné druhy: *Acaulon muticum* (VU), *Aloina rigida*, *Amblystegium riparium*, *A. serpens*, *A. subtile*, *Anomodon viticulosus*, *Antrichia curtipendula* (VU), *Atrichum undulatum*, *Barbilophozia barbata* (pečeňovka), *Bartramia pomiformis*, *Brachythecium velutinum*, *Bryum argenteum*, *B. caespiticium*, *B. capillare*, *Dicranella heteromalla*, *Dicranum polysetum*, *D. scoparium*, *Drepanocladus aduncus*, *Eurhynchium praelongum* (VU), *Frullania tamarisci* (pečeňovka), *Funaria hygrometrica*, *Grimmia pulvinata*, *Homalothecium lutescens*, *Hypnum cupressiforme*, *Isothecium myosuroides*, *Leucodon sciuroides*, *Marchantia polymorpha* (pečeňovka), *Metzgeria furcata* (pečeňovka), *Plagiochila asplenioides* (pečeňovka), *Plagiothecium denticulatum*, *Pogonatum aloides*, *P. urnigerum*, *Polytrichum juniperinum*, *Porella platyphylla* (pečeňovka), *Pottia truncata*, *Pylaisia polyantha*, *Radula complanata* (pečeňovka), *Rhynchostegium murale*, *Rhytidiadelphus squarrosus*, *R. triquetrus*, *Schistidium apocarpum*, *Thuidium recognitum*, *T. tamariscinum*, *Tomenthypnum nitens*, *Tortula subulata*, *Weissia controversa*. Okrem dvoch druhov uvedených v zozname ohrozených machorastov Slovenska (Kubínska et al. 2001) ako zraniteľné ide o najčastejšie sa u nás vyskytujúce druhy so širokou amplitúdou ekologických nárokov. Väčšinu z nich mohol Reuss zaznamenať v lesoch (na pôde, bázach stromov, na skalách chudobnejších na živiny) – *Barbilophozia barbata*, *Frullania tamarisci*,

Marchantia polymorpha, *Isothecium myosuroides*, *Pogonatum aloides*, *Thuidium tamariscinum*. Časť druhov uprednostňuje obohatené substráty (dusík, vápnik) – napr. *Pylaisia polyantha*, *Schistidium apocarpum*, niektoré (*Bryum argenteum*, *Funaria hygrometrica*, *Marchantia polymorpha*) sú v súčasnosti považované za apofyty (cf. Kubinská & Janovicová 2001), iné sú do veľkej miery viazané na agrocenózy (*Acaulon muticum*, *Pottia truncata*). Z toho môžeme usudzovať, že si ich Reuss všimol v okolí ľudských obydľí. Otázna však zostáva, z vyššie spomenutého dôvodu, správnosť uvedených identifikácií.

Okrem jednoznačných mien machorastov v Reussových zoznamoch figurujú mená, pri ktorých nie je možné bez revidovania herbárového dokladu jednoznačne určiť druhovú/rodovú príslušnosť v súčasnom nomenklatorickom chápaní: *Fissidens semicompletus*, druh vyskytujúci sa v trópoch a *Leskea nitens*. Napriek spomínaným nejasnostiam i tieto údaje dopĺňajú nie početné bryologické práce známe z územia širšieho okolia Revúcej (cf. Turis 1999, Kochjarová & Uhrin 2002).

PodĎakovanie

Za pomoc pri aktualizácii nomenklatúry machorastov ďakujem A. Kubinskej, K. Janovicovej. K. Kresáňovej ďakujem za požičanie literatúry. Za cenné komentáre som vďačná I. Pišútovi, J. Klimentovi a J. Kochjarovej. Prácu podporili projekty VEGA 1/0045/03, 1071 a 1/0045/03 APVT.

Literatúra

- Blanár D. & Mihál I., 2002: Mykoflóra okolia Revúcej I (Slovenské rudohorie – Revúcka vrchovina). – Výskum a ochrana prírody Muránskej planiny 3: 33 – 52.
- Kliment J., 1990: Z rukopisnej pozostalosti Gustáva M. Reussa. – Obzor Gemera, 21: 74 – 80.
- Kochjarová J. & Kliment J., 2002: Údaje o rozšírení papraďorastov a semenných rastlín na území Gemera-Malohontu v prácach Gustáva Reussa. – Výskum a ochrana prírody Muránskej planiny 3: 79 – 113.
- Kochjarová J. & Uhrin M., 2002: Bibliografia Národného parku Muránska planina, 2. časť: Prvý doplnok ku botanickej bibliografii CHKO a NP Muránska planina. – Výskum a ochrana prírody Muránskej planiny 3: 177 – 182.
- Kubinská A. & Janovicová K., 1996: A second checklist and bibliography of Slovak Bryophytes. – Biologia, Bratislava, 51/Supplement 3: 81 – 146.
- Kubinská A. & Janovicová K., 1998: Machorasty. – In: Marhold K. & Hindák F. (eds), Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska. Veda, Bratislava, pp. 297 – 331.
- Kubinská A., Janovicová K. & Šoltés R., 2001: Červený zoznam machorastov Slovenska (december 2001). – In: Baláž D., Marhold K. & Urban P. (eds), Červený zoznam rastlín a živočíchov Slovenska, Ochr. Prír. 20 (Suppl.): 31 – 43.
- Lackovičová A., 2003: Súbor doplnkov k zoznamu a bibliografii lišajníkov Slovenska. – Bull. Slov. Bot. Spoločn., Bratislava, 25: 17 – 29.
- Magic D., 1972: Z málo známeho rukopisu Gustáva Reussa. – Biológia, Bratislava, 27: 87 – 92.
- Pišút I., 1991: Ľudové meno lišajníka *Cetraria islandica*. – Kultúra slova 25,10: 335 – 337.
- Pišút I., Guttová A., Lackovičová A. & Lisická E., 1998: Lichenizované huby. – In: Marhold K. & Hindák F. (eds), Zoznam nižších a vyšších rastlín Slovenska. Veda, Bratislava, pp. 229 – 295.

- Pišút I., Guttová A., Lackovičová A. & Lisická E., 2001: Červený zoznam lišajníkov Slovenska (december 2001). – In: Baláž D., Marhold K. & Urban P. (eds), Červený zoznam rastlín a živočíchov Slovenska, Ochr. Prír. 20 (Suppl.): 23 – 30.
- Pišút I., Lackovičová A. & Lisická E., 1983: Slovenské mená lišajníkov (lichenizovaných húb). – Kultúra slova 17/5: 151 – 160.
- Pišút I., Lackovičová A. & Lisická E., 1996: A second checklist and bibliography of Slovak lichens. – Biologia, Bratislava, 51/Supplement 3: 1 – 79.
- Reuss G., 1853: Května Slovenska čili opis všech jevnosnubných na Slovensku divorostoucích a mnohých zahradních zrostlin podle saustavy De Candolle-ovy. B. Štávnica.
- Reuss G., 1853–1854: Opis městečka Velká Řevúca zvaného I^{ní} a II^{hý} díl. 1853 a 1854. V. Řevúca. – Msc., Fotokópia depon. in Etnografický ústav SAV, Bratislava, inv. č. 9175.
- Reuss G., 1855: Opis Gemerské stolici v pořahu Zeměvideckém a Zrostlinopisném se Zeměvidem. Sepsal Dr G. Reusz v Revauci 1855. – Msc., depon. in SNK-ALU, Martin, sign. 33 G 14.
- Turis P., 1999: Bibliografia Národného parku Muránska planina, 1. časť: Botanická bibliografia CHKO a NP Muránska planina. – Výskum a ochrana prírody Muránskej planiny 2: 101 – 112.